

ПЕТЪР-ЕМИЛ МИТЕВ (1936–2023)

Присъствието и значението на проф. дфн Петър-Емил Митев в българската и международната публичност се чувстват в много направления. Удивително е как в една и съща личност са се събрали уменията на мениджър, силният кадровик, прецизният консултант, точният анализатор, ангажираният общественик. И разбира се, изключителният учен. Няма да правя подробен преглед на академичното дело на Петър-Емил Митев. Накратко ще маркирам само някои от най-важните приноси, резултати, отворени въпроси, които Митев поставя, и отворени отговори, които дава. Други колеги, имали възможността да се докоснат до него, вероятно биха скицирали по-различен подбор. Но откъдето и да тръгнем, стигаме до теми, които няма как да не ни вълнуват като общество и като научна и експертна общност.

Петър-Емил Митев има ярка лична роля за утвърждаването на фигурата на Иван Хаджийски не само като основоположник на българската социология, но и като ключов и незаобиколим интерпретатор на историческата динамика на българското модерно развитие. В многобройни свои изследвания и доклади Митев извежда като акценти в това направление на българската историческа социология, към която до голяма степен можем да кажем, че той самият принадлежи, централни аспекти от методологическата визия на Хаджийски. Имам предвид структуроопределящата функция на качествените методи, мястото на историята като източник на социологическо познание и ориентацията към деконструиране и реконструиране на т. нар. „еталонна личност“. *Оптимистичната теория* на Хаджийски според Митев е най-забележителният и най-обоснованият контрапункт на катастрофичното съзнание, разпространено и развито в България в столетието след националните катастрофи, но установено и изследвано и по света от научни екипи с участието на Митев в края на 90-те години на XX в. В книгата си за Хаджийски, публикувана през 2007 г., Митев илюстрира и обогатява тези творчески инвенции с богат спектър от собствени проучвания, картографиращи по нов начин интелектуалните маршрути на този наш първопроходник.

Петър-Емил Митев оставя траен отпечатък върху развитието на социологията на младежта в глобален мащаб. Негова е заслугата да предложи и да въведе в международните сравнителни изследвания още в края на 70-те и

най-вече през първата половина на 80-те години две ключови концепции от фундаментално-теоретичен характер: за младежта като социобиологична група и за взаимоотношението между социализация и ювентизация при младите хора. Тези две идеи залягат солидно в световния теоретичен дебат и стимулират редица нови подходи в национални и регионални емпирични проучвания, за което можем да съдим, освен всичко друго, от многобройните цитирания, на които се радват публикациите на Митев извън страната. Вътре в страната, в България, името на Митев действително се превръща в емблема за младежките изследвания в продължение на един респектиращ половинвековен период. Без да навлизам в дълбочина, ще спомена само, че ролята на „пробиви“ в разгръщането на това научно поле изиграват обобщенията на Митев върху значението на младежките субкултури и върху самореализацията на младежта. Сериозен изследователски интерес според мен представлява възгледът на Митев за динамичното исторически обусловено отношение между различните етапи на национална модернизация и младежка еманципация. Новото поколение интерпретатори на младежката тематика има възможността да се възползва от две допълнителни постижения, осъществени от екипи под ръководството на Петър-Емил Митев. Става дума, на първо място, за крупния резюмиращ труд по проекта „Младежки монитор“ от 2010 г., където са систематизирани и осмислени като логика, тенденции и тематични области българските изследвания на младежта от самото им зараждане, и на второ място, за поредица социологически портрети на българската младеж, реализирани от 1995 до 2018 г., които представят в съпоставим вид нагласите на младите хора в България по основните въпроси на свободното време, ценностите, социалната среда, образованието, миграцията, труда, политиката, и които в този смисъл позволяват задълбочена историческа ретроспекция.

Приносите на проф. Петър-Емил Митев в сферата на социологията на социалната стратификация са съсредоточени предимно в анализа и равностетката върху процесите на декласация и рекласация. Изследването върху българската бедност, и по-специално наблюдението за формиране на специфична възрастова подкласа, добива широка популярност. Както е известно, то е замислено от международен екип по време на престоя на Митев в Йейлския университет в САЩ през 2000 г. и създава основите на едно дългогодишно и ползотворно научно сътрудничество с един от водещите унгарско-американски социолози, проф. Иван Селени, чиято книга по темата за посткомунистическата бедност получи своята световна премиера през 2013 г. именно в България.

Етническите изследвания и изследванията на балканските общества трябва задължително да бъдат споменати. Голям интерес и разгорещени дискусии провокират изведените в тях основополагащи твърдения относно балканската идентичност, взаимоотношението между политическа и социална толерантност, въздействието на т. нар. „култура на страха“ върху динамично променящи се общества в преход. Подробно разработеният възглед на Митев за българската трансформация на етнически противоречия в неутрализиращ политически процес го превръща в един от реалните – и малцина на брой – теоретици на българския етнически модел. Работите на Митев върху бесарабските българи и македонците разкриват евристичния потенциал на два специално обосновани и удачно приложени за целите на анализа метода: съответно биографичния метод и метода на спешната антропология. Резултатите, представени на българската и международната публика, несъмнено експонират неподозирани страни от междуетническите и межкултурните отношения. Митев остава привърженик на европейското, „снимащо“ в Хегеловия смисъл, решение на проблемите на балканските парадокси. Тук искам специално да спомена разработките на Митев върху културата на мира, предприети съвместно с изтъкнати сръбски колеги от Белград и Ниш към началото на второто десетилетие на нашия век. Амбицията на съвместните екипи стига до мащабния регионален, за съжаление неосъществен проект за Балкански монитор като средство за социологическо самопознание и взаимна рефлексия на нашите народи.

Петър-Емил Митев има своя безспорен политологичен авторитет у нас и в чужбина като един от най-ярките изследователи на българския постсоциалистически преход към демокрация. Негова заслуга е опитът още от 1992–1993 г. за теоретично моделиране на прехода през призмата на т. нар. от него френски еталон на революционна трансформация. Митев последователно разглежда развитието на политическия процес като сложно съотношение на етапи на радикализация и дерадикализация с техните жирондистки, якобински, термидориански и бонапартистки особености. Също толкова рано, още в началото на промените, вниманието на международната научна общност е привлечено от концепцията на Митев за протодемокрацията като динамична система, отразяваща различни по характера си институционални, културни и политически пластове. Митев поставя акцент и върху българската левица като случай, илюстриращ отликите на българския преход от успоредните процеси на промяна както в централноевропейското, така и в постсъветското пространство. Известно е, че Митев заедно с други свои колеги през 2002 г. става автор на първата теза за край на прехода по време, когато значителна част от българ-

ските учени не споделят такава оценка. Това, което той прави, е да оспори митологемата, че един демократичен и капиталистически преход задължително трябва да завърши добре за всички, и ако социалният контекст не е добър за всички, значи не е завършил.

Моят кратък преглед не би бил пълен, ако не спомена разбирането на Митев, защитено в различни доклади и публикации, за незаменимата роля на гражданското участие и гражданската енергия като предпоставка за формирането на работеща демокрация. Митев е последователен застъпник на схващането за социална държава, за водещо значение на социалните права, за необходимостта от висока социална ефективност на демокрацията, без която тя би останала чисто фасадна, би останала само протодемокрация.

Петър-Емил Митев е познат и уважаван не само у нас като един от най-проникновените тълкуватели на делото на Карл Маркс и марксизма. На тази тематика са посветени статии и публикации още в началото на 60-те години на XX в., на същата тематика ще видим и последната му книга *Карл Маркс и след него...*, излязла през пролетта на 2023 г. Изследователският интерес на Митев се движи от логиката на марксистката философия към логиката на политическото учение на марксизма. Възгледът за Маркс като политически мислител, предложен от Митев, е структуриран методологически и теоретично около понятието за време, ключово в концепцията за историята на класическия марксизъм. Силата на Марксовите открития, но и проблемите в изучаването им произтичат според Митев от сложното и невинаги очевидно съчетание на различни модуси на времето – историческо, революционно, идеологическо. Митев убедително доказва крехкостта на Марксовия синтез, събрал икономика и политика в едно, и неизбежното последващо разклоняване в леви и десни ревизии. Обяснителната рамка на Митев сочи влиянието на два централни фактора върху динамиката на политическия марксизъм. Единият е изведен още в Парижките ръкописи от 1844 г. и се отнася до разграничението между предкапитализъм и посткапитализъм, между етапите на развитие на обществата, които още не са достигнали до капитализма, и които вече могат да минат отвъд него. Предкапиталистически комунизъм е едно, посткапиталистически комунизъм е друго. Вторият фактор е свързан с първостепенното значение на метода, изложен най-синтезирано в предговора на *Към критиката на политическата икономия* от 1859 г. Без методологичното обхващане на движението на цялото теоретичният и концептуалният апарат на анализа на историята губи центъра на тежестта си. Криволичещите пътища на марксизмите през последните 130 години, западни или източни, или други, според Митев са примери,

иллюстриращи ефекта от недооценяването на тези два фактора. Мястото на човека във времето е изходната точка, от която Митев в крайна сметка поема, за да демонстрира защо най-важната категория в понятийната система на класическия марксизъм е свободата.

Няма да продължавам нататък в това неизбродимо море, изискващо далеч по-подготвено и екипирано потъване. Ще отбележа съвсем конспективно кои в моя прочит са носещите колони на подхода на Петър-Емил Митев към социалната действителност. Казвам „подход“, в единствено число, защото ми се струва, че той неизменно излиза от определени предпоставки и залага определени ориентири в изследователската си работа. Накратко. Рационалността е основното изискване в анализа на политиката – разوماгьосването на фасадната действителност по израза на Макс Вебер. Обществото, обществената история, обществената динамика, обществените противоречия са началният пункт за разбиране на политическия процес, т.е. политическият процес е преди всичко и в същината си обществен процес, а не някакъв друг. Науката не е безпристрастна и не може да бъде, но трябва да е честна, да се примирява със заключенията си, колкото и неочаквани и трудни за нас да са те, а да не ги донаглася и донагъква като в старомоден пасианс. Науката е най-вече творческа, а не просто приложна дейност, тя предполага осмисляне, адаптация и приложение на чужди модели и методи, но и създаване на свои там, където е необходимо. Разбира се, това не значи художествена самодейност. Да знаеш какво и как е правено преди теб, е отговорност. Провинциализмът, котловинността, както би се изразил Тончо Жечев, търсенето на уникалност на всяка цена, са деформиращ порок на едно национално социологическо или политологично изследване. Хоризонтът винаги трябва да е отворен. Интердисциплинарността все повече се превръща в задължителен билет за адекватни на сегашното време социални науки. Мисълта и практиката, както в марксисткия синтез, трябва да вървят заедно. Ойген Дюринг наистина е справедливо разгромен от Енгелс. Интеграцията към по-високи политически форми е инструмент за решаване на глобални проблеми, а не се свежда непременно до денационализация. Интеграцията е субектност, не асимилация. За България тя би следвало да бъде автентичен път в Европа, а не път към Европа. Рискът от самоунищожение на човечеството, формулиран в знаменитата дилема на Бернард Мунтян за съществуването, е главното предизвикателство към днешната епоха. Фашизмът значи обезчовечаване, дехуманизация, край на човека. Хуманизмът като човешка емпатия и социалната промяна, като стремеж към по-справедливо общество, е водеща нишка към общото ни по-добро бъдеще. В този смисъл трябва постоянно да

се връщаме към Проповедта на Иисус Христос от Планината в Евангелието на Матей и към триадата на Френската революция за взаимната връзка и взаимното предпологане на свободата, равенството и братството.

През есента на 2002 г. на един от софийските панаири на книгата излиза каталог на издателство „Изток-Запад“, където е анонсирано предстояща публикация на книга от Петър-Емил Митев със заглавие „Революция и реформа“. Тази книга е готвена повече от четвърт век, тя е анонсирана още няколко пъти, включително в стартиралия през 2016 г. четиритомник на Митев. Книгата така и не излиза. По-правилно обаче би било да се каже, че от незавършената катедрала на тази книга се раждат десетки други творби, доклади, статии, монографии, включително, ако щете, и споменатата най-нова книга за политическото учение на марксизма. Тук можем да се сетим за великия френски скулптор Огюст Роден, който замисля и през 1880 г. започва да работи над една огромна и величествена скулптурна композиция, наречена „Вратите на Ада“, но до смъртта си през 1917 г. така и не я завършва. Само че от ескизите, подготвителните работи, рисунките на първоначалния проект в течение на близо 40 години Роден създава някои от най-сюблимните си скулптури, с които остава завинаги в паметта на човечеството – от „Гражданите на Кале“ до „Мислителят“. „Революция и реформа“ са Петър-Емил-Митевите „Врати на Ада“, може би по-точно би било „Врати на Разума“, родили толкова други неща. „Революция и реформа“ е Митевата незавършена катедрала, vyplъщението на един цялостен, интегриран, осмислен възглед за динамиката на социалната, политическата и идеологическата история на модерността – възглед, за аналог на който трудно бихме мислили.

До този момент аз постоянно говоря за Петър-Емил Митев в сегашно време. Мисля, че най-силното нещо, което може да се каже по повод на него е, че за неговите подходи, методи, идеи и резултати може да се говори в сегашно време. Те не предполагат почит към някаква носталгична изтекла актуалност. Петър-Емил Митев е наш съвременник, съвременник на днешните търсения и проблеми в социалните науки, част не просто от историята на нашите науки, а от тяхното настояще – смятам, че и от тяхното бъдеще. Неговият финал през 2023 г., с блестящата монография за марксизма, е летящ финал, увенчаващ повече от 60 години научно движение нагоре. Значи не е финал.

Затова не се разделяме с него, а оставаме заедно.

Борис Попиванов